

İnkâr ve Kötü Davranışı Aklîleştirme Çabası Olarak Psikolojik Savunma Mekanizmalarının Kur'ânî Tahlili

Quranic Analysis of Psychological Defense Mechanisms as an Effort to Rationalize Denial and Misbehavior

FATİH KARAMAN*

Geliş ve Kabul Tarihi: 23.11.2020/16.12.2020

Öz: İnsan, doğası gereği akıyla ve vicdanıyla uzun süre çelişik yaşayamaz. Bu nedenle ya tavır ve davranışını olumlu yönde değiştirir veya ilgili konudaki tutum ve düşüncelerini değiştirir. Aklen ve kalben kabul edilebilir hale getirir. Böylece zihinsel ve duygusal gerilimden kurtularak belli bir dengeye kavuşmuş olur. Bu süreçte mantığa büründürme, yer değiştirme, yansıtma, bastırma, özdeşleşme, karşıt tepki geliştirme gibi türleri olan psikolojik savunma mekanizmalarını kullanır. Bu mekanizmalara en fazla başvuru alanlar ise inanç ve davranışlardır. Kur'an'a göre, en güzel şekilde yaratılmış, doğasına iman ve iyi davranışlar kodlanmış olan insan, çeşitli nedenlerle inkâra sapsmakta veya inansa bile dinin yasakladığı şeyleri yapabilmektedir. İnanç ve vicdanıyla yaşadığı çelişkidenden kurtulmak için ise savunma mekanizmalarına sarılmakta; böylece durumu kendisi için makul ve meşru hale getirmektedir. Kur'an, bir nevi kendi kendini kandırma olan bu olguyu çeşitli bağlamlarda geniş bir şekilde işler. Böylece hem tutumun makuliyetini ve meşruiyetini sorgular, hem de zaman içerisinde irade ve kişilikte ortaya çıkabilecek kalıcı sorunlara karşı bir bilinç geliştirir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, savunma, rasyonalizasyon, iman, akıl, peygamber, vicdan.

* MEB, Öğretmen. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı
Doktora Öğrencisi, fatihkaraman19@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-3886-2960>

Abstract: Due to its nature, man cannot contradict his/her mind and conscience for a long time. For this reason, they either change their attitude and behavior positively or changes their attitude and thoughts on the relevant subject. It makes it acceptable mentally and heartily. Thus, it gets rid of mental and emotional tension and attains a certain balance. In this process, man uses psychological defense mechanisms, such as rationalization, displacement, reflection, suppression, identification, and counter-reaction development. The most frequently used areas for these mechanisms are beliefs and behaviors. According to the Quran, human beings, who have been created in the most beautiful way and whose beliefs and good behaviors are coded in their nature, can choose denial or can do things that religion prohibits even if he/she is a believer. In order to get rid of the contradiction with their belief and conscience, they cling to defense mechanisms; thus, makes the situation reasonable and legitimate for themselves. The Quran deals with this phenomenon, which is a kind of self-deception, widely in various contexts. Thus, it both questions the reasonableness and legitimacy of the attitude and develops a consciousness against permanent problems that may arise in the will and personality over time.

Keywords: İslamic Theology-Kalam, defense, rationalization, faith, reason, prophet, conscience.

Giriş

İnsanı yaratan; onun doğasına iyilik ve kötülük yapabilme potansiyeli olarak ifade edebileceğimiz fücür ve takva özelliklerini koyan Yüce Allah, yarattığını da en iyi bilendir.¹ Bu sebeple Kur'an'da insan tabiatı ve psikolojisi ile ilgili ayetler geniş bir yer tutmakta; insanın potansiyelini doğruya kullanabilmesi; duygu, düşünce, inanç ve davranışta isabet edebilmesi için yol-yön göstermekte ve rehberlik edilmektedir.

İnsanın kitabı olan Kur'an, bireysel ve sosyal özellikleri başta olmak üzere insanın bütün yönlerine çeşitli vesilelerle ve değişik bağlamlarda atıflar yapar. Bu ayetlerde gerçekçi boyutunun bir göstergesi olan ikili anlatımı ile insanı da gerçekçi olarak ele alır. İnsanın hem fücür-kötüye açık yönünü; hem de takva-iyiye açık yönünü gösterir. Bir taraftan varlık içindeki konum, değer ve önemini, diğer taraftan da en bayağı ve değersiz bir varlık olabilme ihtimalini dile getirir: Şüphesiz insanı "En güzel biçimde yarattı."² "Şekil verdi, şeklini de güzel yaptı."³ "Yeryüzünün halifeleri kıldı"⁴ "Şan ve şeref sahibi kıldı, yarattıklarının birçoğundan cidden üstün kıldı."⁵ "Meleklerden, isimleri bildiren Âdem'e secde etmelerini istedi"⁶ "İşitme, görme, anlama, kavrama kabiliyeti verdi"⁷ ve benzeri ayetleri birinci kısma dâhil iken şu tespitler de ikinci kısım ile ilgilidir:

İnsan "çok zalim, çok bilgisizdir."⁸ "aceleci bir yaratılıştadır, hayrı istediği kadar şerri de ister."⁹ "Rahmet tattığında ona sevinir. Yaptıklarından ötürü başına bir fenalık gelse, hemen ümitsizliğe düşüverir"¹⁰ "Rabbine karşı pek nankördür." "Dünya malına son derece düşkündür."¹¹ "Denizde başına bir musibet geldiğinde, yalvarır. Allah onu kurtarıp karaya çıkardığında, yine eski hâline döner."¹² "Haram helâl ayırmaksızın mirası hırsla yer."¹³ "Çok hırslı yaratılmıştır. Kendisine fenalık

¹ Mü'minûn 23/12, Hicr 15/26, Secde 32/7, Alak 96/2, Şems 91/8-10, Mülk 67/14.

² Tîn 95/4.

³ Tegâbün 64/ 3.

⁴ En'am 6/165.

⁵ İsrâ 17/70.

⁶ Bakara 2/31-34.

⁷ İnsân 76/2.

⁸ Ahzâb 33/72.

⁹ Enbiyâ 21/37, İsrâ 17/11.

¹⁰ Rûm 30/36.

¹¹ Âdiyât 100/6-8.

¹² Zümer 39/8, Ankebût 29/65.

¹³ Fecr 89/19.

dokunduğunda, sızlanır, feryat eder, imkân verildiğinde cimri kesilir.”¹⁴
 “Kıskançlığa ve bencil tutkulara hazırdır.”¹⁵

“Örtmek, gizlemek, nimete nankörlük etmek, Allah’ı, gönderdiği vahyi ve elçisini kabul etmemek” anlamlarına gelen inkâr¹⁶, mezmum/yerilen işlerin de adı sayılmaktadır.¹⁷ İnkâr, kişide bireysel bir tutum olarak kalmamakta “bazı kimselerde dine karşı öfke, horgörü ve kine”¹⁸ kaynaklık etmektedir. “Bir defa kötü bir ameli işleyenin ise tekrar etme ihtimali artmakta; bu tekrarların devamlılığı neticesinde artık o kişi için iyi amelleri yapmak imkânsız hale geldiğinde kalbi “mühür-lenmekte” ve gözleri “körleştirilmektedir.”¹⁹

Mükemmel bir yaratılış ve iyilik potansiyeline sahip olan insanı bu durumlara düşüren sebeplerin ne olduğu sorusu, insanın ve insanlığın en kadîm sorularından birisidir. Kur’an da aynı soru, değişik yerlerde “فَأَنى تُؤفكون”²⁰ “nasıl döndürülüyorlar, çevriliyorlar, nasıl bu hale geliyorlar?” şeklinde sorulmaktadır. “İstiğnâ: Kendini Allah’a muhtaç görmemek. İstikbâr: Büyüklük taslamak. Tuğyân: Azgınlaşmak. Atalar kültü: Aile ve sosyal çevrenin etkisinde kalarak ataların taklidi²¹” şeklinde tespit edilen sebepler isabetli olmakla birlikte arka planda çalışan zihinsel-duygusal faktörlerin belirlenmesine de ihtiyaç vardır. İnsan tabiatı ve psikolojinin en ince ayrıntılarına kadar yer veren; sebepleri, sonuçları ve çözümleri söyleyen; kıssalarla yaşanmışlıktan örnekler veren Kur’an, bu soruya cevap olarak şu olgulara dikkat çeker:

“Cehalet; acelecilik; alaycılık; hafife almak, bencilik, sabırsızlık, menfaatine odaklanmak; akli kullanmamak; cimrilik; ibret almamak; kendisini iyilik ve doğrunun ölçüsü olarak görmek; iyi işler yapıyorum

¹⁴ Meâric 70/19-21.

¹⁵ Nisâ 4/54, 128.

¹⁶ İbn Manzur, *Lisânü’l- Arab* (Beyrut: Dâru İhyâ-i’t-Turâsî’l- Arabî, 1992) “kfr”, “nkr” md.leri, Bekir Topaloğlu ve İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 192.

¹⁷ Ragıp el-İsfehânî, *Müfredat- Kuran Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, 3. Baskı, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 918-919.

¹⁸ Antonie Vergote, *Din İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999), 178.

¹⁹ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur’an*, çev. Alparslan Açıkgenç (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 56.

²⁰ Münâfikûn 63/4, Mü’min 40/62, Fâtır 35/3, Zuhuruf 43/87, Rûm 30/55, Ankebût 29/61, Yûnus 10/34, Tevbe 9/30, En’âm 6/95 vd.

²¹ Muhsin Demirci, *Kur’an’ın Temel Konuları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000), 136.

zannıyla hareket etmek; dinlememek ve akletmemek; gaflet, önemsememek-umursamazlık, hafife almak ve küçümsemek; gelenekçilik ve taklit; gerçek sahibi ve bileni unutmak; bahaneler uydurmak; haset; samimiyetsizlik-iki yüzlülük, yalancılık; kalbinde olmayanı diliyle söylemek; iş işten geçtikten sonra pişman olmak; kanaatsizlik- aç gözlülük, dünyaya aşırı meyil, hep daha fazlasını istemek; kendini hidayete kapatmak; kibir ve inat; kötü duygularının esiri olmak-hevasını rab edinmek; şükürsüzlük ve nankörlük; rahatına ve menfaatine düşkünlük; zora gelememek; tek ölçüsü madde olmak; varlıktan şımarık; çevre etkisi, kandırılmaya açıklık; sığ düşünmek, inat-inkar-batıl kıyas-cedel; iyilik-musibet, darlık-bolluk zamanlarında tutarsızlık; şartlanmışlık-önyargı; şımarık-azmak; şüphe-kuşku; zanna uymak...²²

Mezkur sebepler içerisinde bireysel-psikolojik faktörler, diğerlerinden daha fazla ağırlık taşımaktadır. Bu nedenle inkar ve kötü davranışın Kur'ânî tahlilinde psikolojideki savunma mekanizmaları ile karşılaşmaktayız. Zira Kehf suresi 102-105. ayetlerde açıkça belirtildiği gibi çoğu insan, kötülüğü kötülük görerek yapmamakta; iyi şeyler yapıyorum zannıyla kötü şeyler yapmaktadır. Zaten insan, doğasında bulunan iyilik ve derinlerde sürekli kendisini denetleyen vicdanı sebebiyle kötülüğü uzun süre devam ettiremez. Psikolojik çatışma, stres ve gerginlikten kurtulmak ister. Böyle bir durumda iki seçenektен birisi ile karşı karşıyadır: Yanlıştan dönüp telafi yoluna gitmek veya yaptığının iyi-doğru-güzel olduğuna kendini inandırmak. Olgusal olarak, çoğunlukla ikinci yol seçilmekte; insanlar kendilerini, tutum ve davranışlarını değiştirmek yerine yaptığını mâkul-meşrû görme ve gösterme yoluna gitmektedir.

²² İsrâ 17/11, 67, 83, Kehf 18/55-56, 102-105, Enbiyâ 21/2, 38, Mü'minûn 23/ 24, 81-83, 109, Furkân 25/41, Yûnus 10/7, 11, 12, 21-23, 31, 36, 48, 66, 75, 78, Mülk 67/8-10, Kasas 28/18-19, Yâsin 36/47, Meâric 70/11-14, 19-21, Enfâl 8/22, 55-56, Beyyine 98/6, Neml 27/84, Câsiye 45/8, 17, 23, 25, 32, 34 İsrâ 17/100, Muhammed 47/37, Fecr 89/18-20, Fussilet 41/14, 25, 29, Hac 22/46, Sâd 38/6-8, 62-64, Furkân 25/21, 44, Kâf 50/37, Tâhâ 20/6, 7, 63, 63, 71, 134, Mü'minûn 23/24, 30-38, 44, 84, 89, 99, 100, 106, Nûr 24/48-50, Sâffât 37/12-17, 28-30, Fussilet 41/15, 22, Nahl 16/28, 58-59, Şuarâ 26/27, 72-76, 99, 111, 157, 158, Lokmân 31/21, Zuhuruf 43/9, 20, 22-24, 31, 36-38, 63-65, 78, Tevbe 9/69, 81, İbrâhîm 14/22, 34, Nahl 16/35, 62, 83, 86, 99, Sebe' 34/31, 34, 35, Bakara 2/8-12, 90, 213, Şûrâ 42/14, Ankebût 29/10-11, Muhammed 47/20-26,27, Fetih 48/11, 15, Tevbe 9/75, 76, 107, Enbiyâ 21/46, Secde 32/12, Sebe' 34/43, 52, Fâtur 35/37, Mü'min 40/11-12-26, 29, 74, Fecr 89/23-24, Hâkka 69/18-20,25-29, A'râf 7/30, 95, 131, Sâd 38/24, 62-64, Yûnus 10/7, En'âm 6/119, Furkân 25/43, Kasas 28/48, 50, Müddesir 74/12-15, Rûm 30/52-58, Fâtur 35/8, Enfâl 8/31, Hicr 15/14, 15, Ahkâf 46/11, Hucurât 49/12-17, Naziât 79/20-24, Beled 90/5, Alak 96/6-8, Yûsuf 12/9, Hûd 11/118, Nuh 71/21, Merzem 19/66, 67, 73, Rûm 30/9, 39, Cin 72/5, Yâsin 36/15-47 vd.

İnanç veya davranışını zihinsel ve duygusal olarak akla uygun, kabul edilebilir hale getirdiğinde ise gerginlikten kurtularak dengeyi sağlamakta; doğru olan-olması gerekenin bu olduğuna inandığı için her şey yolunda anlayışı ile hayatına devam etmektedir.

İnsanın kendini ve tüm yapıp ettiklerini iyi-doğru-güzel-makul ve meşru görmesini sağlayan bu süreçler, Kur'an'da da çok fazla örneği olan, psikolojik savunma mekanizmalarıdır. Bu nedenle bu çalışmada önce psikolojik savunma mekanizmaları üzerinde durulacak, sonra da inkar ve kötü davranışta psikolojik savunma mekanizmalarının nasıl işletildiği Kur'an ayetleri ile tahlil edilecektir. Çalışmayı sınırlandırabilmek için örneklem için yeterli sayıda ayet verildiği takdirde, ilgili diğer ayetler verilmeyecek; ayetlerin Arapça metni verilmeyecek; en fazla kullanılan dokuz mekanizma işlenecektir.

A. Savunma Mekanizmaları

Psikolojinin en fazla üzerinde durduğu konuların başında insanların davranışlarını açıklama, rasyonelleştirme, meşrulaştırma ve kendini rahatlatma eğilimi olarak da anlayabileceğimiz "savunma mekanizmaları" gelmektedir.

"Freud, içimizdeki gerçeklerin çoğunun bilinçli olmadığını, bilinçli olan şeylerin çoğunun da gerçek olmadığını fark etmiştir." der Erich From. Bilinçdışının bu şekilde açıklanması bazı açılardan sevimsiz gibi gelse de insanın kendisine bile açıklayamadığı bir takım karanlık arzu ve korkulara sahip olduğu bilinmektedir. Bilinen adıyla saldırganlık ve cinsellik veya ölüm ve yaşam içgüdüleri ve onların evrimleşmiş pek çok versiyonu (ölüm-nefret, yaşam-sevgi gibi) bilinçdışında varlığını devam ettiren bilinç yani bir anlamda güncel yaşama etkileri olmaktadır.

Klasik psikanalize göre ebeveyne duyulan nefret, çocukluk çağı major travmaları vb. konular, benlik tarafından bilinç alanından uzak tutularak kaygı azaltılmaya çalışılmaktadır. İnsan bu kaygı azaltma işini büyürken öğrendiği mekanizmalar yoluyla gerçekleştirir. Birey canını sıkı bir dış gerçeklik yokmuş gibi yaparken veya kendi davranışını haklı gösterecek bir neden ararken psikolojik zedelenmeye karşı korunmaya veya kendi değer yitimini engellemeye çalışan ego savunma mekanizmalarını kullanmaktadır.

Bu mekanizmaların amacı, insanın psikolojik bütünselliğini ve

denge halini korumaktır. İnsanlar savunma mekanizmalarını genelde tek değil gruplar halinde kullanırlar. Ön planda olan savunma mekanizması bireyin içinde bulunduğu duruma ve yaşam dönemine göre farklılık gösterebilir. Birey bilinçdışı işleyen bu mekanizmaların farkında değildir; ancak onların oluşturduğu duygu ve davranışları günlük yaşamında -arkasında yatan dürtülerin farkında olmaksızın- yaşar. Her insan çeşitli savunma mekanizmaları kullanır; ancak her zorlu durumda benzer mekanizmalardan kaynaklı benzer tepkiler vermek nevrotik davranışlara (kaygılı, mutsuz, gergin, iletişim hataları yapan, olayları yanlış yorumlayan, ilişki sorunları yaşayan, suçluluk ve değersizlik hisleri yoğun olan, kısırdöngüleri olan vb.) veya psikopatolojik durumlara sebep olabilir. Yani bu durumda egoyu savunan mekanizmalar sağlıklı bir hale gelir.²³

B. Başlıca Savunma Mekanizmaları ve Kur'ânî Tahlili

1- **Rasyonalizasyon (Neden Bulma, Mantığa bürünme):** Benlik için acı, kaygı, bunaltı oluşturabilecek durumlarda, akla uygun görünen; ancak sıkıntı vermeyen bir açıklama yapılması olarak tanımlanabilir. Sık kullanılan savunma mekanizmalarındandır. Ayrıca dışarıdan fark edilmesi de oldukça kolaydır. Zeki ve yaratıcı yönü gelişmiş insanların diğerlerine göre daha becerikli kullandığı bu ego savunma biçiminin temel amacı bireyin içine düştüğü zor durumdan en az kırılmayı yaşayarak çıkmasıdır. Rasyonalizasyonu çok kullanmaya eğilimli insanların kendileri için kaygı verici her konuda çevresindeki insanları akıl dolu aldatma yoluna gitmeleri kısa vadede onları rahatlatır da uzun vadede bir anlamda kendilerini aldatmaktadırlar. Üstelik aşırı kullanımı topluma uyum sorunları doğurabilir.

Günlük yaşamda hayatın hemen her alanında görülebildiği düşünüldüğünde zengin örnekler verilebilir. İnsanlarla geçinemeyen, kendini sevdiremeyen bireyin ben zaten yalnızlıktan hoşlanıyorum demesi; sorumlulukların yerine getirmeyen öğrencinin sorunu öğretmene veya sisteme yüklemesi; çocuğuna vuran annenin bunu onun iyiliği için yaptığını söylemesi; sürekli diyet yapan birinin fiziksel görünümüne önem

²³ Engin Geçtan, *Psikodinamik Psikiyatri ve Normal Dışı Davranışlar*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997), 66-71; Jerry M. Burger, *Kişilik*, çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu (İstanbul: Kaknüs Yayıncılık, 2006), 81-82.

vermediğini aslında sağlık için diyet yaptığını söylemesi günlük yaşamda görülebilecek akılcılaştırma örnekleridir.²⁴

Neden bulma, bahane bulma, mantığa bürüme ve akılcılaştırma şeklinde işleyen bu mekanizmanın Kur'an'da da inkar ve kötü davranışı aklıleştirme bağlamında pek çok örneği bulunmaktadır. Bu mekanizmanın yoğun kullanımı, iman ve ahlak alanında istenmeyen sonuçlar doğurmaktadır. Mesela Hz. Yusuf'un kardeşleri bu mekanizmaya başvurmuşlar, babalarının yanlış yaptığını, onun sevgisini kazanabilecekleri en kestirme yolun Yusuf'u kuyuya atmak olduğuna önce kendilerini, sonra birbirlerini inandırmışlardır.²⁵

İnkârcı akımların “tabiatın kendi kendisini programladığı, algı ötesi hiçbir şeyin varlığının kabul edilemeyeceği, kötülük ile Tanrının varlığı arasında çelişki olduğu”²⁶ “maddenin yaratılmış olmayıp bilinç de dâhil olmak üzere her şeyin maddi olana indirgenebileceği”²⁷ gibi argümanları, bir yönüyle mantığa büründürme ve akılcılaştırma çabalarıdır.

Kur'an'da bu mekanizmanın çoğunlukla mevcut dinî, ahlaki, siyasi yapının meşru-makul olduğunu göstermek; peygamberin şahsi özelliklerinin olumsuzluğunu ve mesajının yanlışlığını ispatlamak amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Bu tepkilerde peygamberin insan olma kimliği, etrafındakilerin sosyoekonomik seviyeleri, peygamberin ailesi-soyu-ekonomik durumu, getirdiği ilkelerin doğuracağı etkiler, siyasi-sosyal ve ekonomik gerekçeler ön plana çıkarılmıştır. İnkâr ve kötü davranışlarının rasyonel temeller taşıdığı; mevcutta olanın, olması gerekenin en iyisi olduğu şeklinde bir algı oluşturma amacı taşıyan bu akılcılaştırma gayretleri dört alanda yoğunlaştırılmıştır:

a. Peygamberin şahsı ve peygamber algısı ile ilgili olanlar: En fazla kullanılan gerekçelendirme, mantığa büründürme argümanı peygamberin insan olması ile ilgilidir. Peygamberlere söylenen “siz de bizim gibi bir insansınız” ve “Allah dilese elçi olarak melekleri gönderirdi”

²⁴ Orhan Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi* (Ankara: Psikiyatri Derneği Yayınları, 2016), 65-66; Nancy McWilliams, *Psikanalitik Tanı: Klinik Süreç İçinde Kişilik Yapısını Anlamak*, çev. Erkan Kalem (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016), 151-152.

²⁵ Yûsuf 12/9. Fahreddin er-Râzî, *Tefsir-i Kebir-Mefâtihu'l-Gayb*, (Beirut: Darül Kütüb el-İlmiyye Yayınevi, 2013), 18: 74-78.

²⁶ Metin Özdemir, *İnkârcı Akımların Genel Bir Kritiği, Kötülük Problemi, Kelam El Kitabı*, Editör: Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 550-557.

²⁷ Necip Taylan, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, (İstanbul: Şehir Yayınları, 2000), 168.

şeklindeki savunmalar ile hem kendi inkârlarına gerekçeler uydurmuş- lar; hem de “sizin gibi bir beşere itaat ederseniz, ziyan edersiniz”²⁸ gibi sözlerle diğer insanlarda şüphe uyandırmaya çalışmışlardır. Peygamberin insanlardan olmasını kabul edilebilir görenler de peygamber olarak seçilen kişinin isabetsiz olduğu gerekçesini üretmişlerdir. Kur'an, Allah tarafından indirilmiş olsa bile seçilen elçiden daha layık kişilere inmesi gerektiğini iddia etmişlerdir.²⁹

b. Peygamberin getirdiği mesaj ile ilgili olanlar: “Eğer Muhammed'in getirdiği iyi olsaydı, biz onlardan önce inanırdık”³⁰ ve benzer şekildeki propagandalar ile peygamberin getirdiği mesajın kabule değer tarafı olmadığı; olsaydı ilk önce kendilerinin inanması gerektiği algısı oluşturulmak istenmiştir. Hz. Musa'ya verilenin benzerinin vermediği gerekçesini öne sürenlere, Hz. Musa'ya verileni de inkâr ettikleri, sihir dedikleri hatırlatılmakta; amaçlarının inanmak olmayıp; mevcut durumu mantıklı göstermeye çalışmak olduğu çeşitli vesilelerle açıklanmaktadır.³¹ Tebliğde en fazla mantıksız gösterilmeye çalışılanlardan biri, genelde “Sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mi, yeniden mi diriltilecekmiz?”³² şeklinde aklileştirilmeye çalışılan yeniden dirilme-ahiret düşüncesidir.

c. Mevcut dini-sosyal-siyasi-ahlaki yapıyı makul gösterme ile ilgili olanlar: Peygamberlerin esas amaçlarının gösterdiklerinden farklı olduğu yönünde yapılan propagandalarla kendini göstermiştir: “Bu ikisi, muhakkak ki, sihirleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak ve sizin örnek yolunuzu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdır. Asıl amaçları dininizi değiştirmek ve düzeni bozmaktır”³³ örneğindeki gibi tavır-tutum ve yaklaşımlarla hem peygamber yıpratılmaya, hem de mevcut siyasi ve toplumsal yapı meşru -makul gösterilmeye çalışılmıştır.

Aslında putlara tapmayı, onları aracı kıldıklarını söyleyenler; ortak koşmalarında bir tür ilâhî rıza olduğunu savunanalar; Allah'ın do-yurmadığı fakirlere kendilerinin vermesinin yanlış olacağı gerekçesini

²⁸ Mü'minûn 23/33-34, Yâsîn 36/15, Fussilet 41/14, Enbiyâ 21/3.

²⁹ Zuhruf 43/30-31: “Bu Kur'an, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!” dediler. Ayrıca bk. Sâd 38/8.

³⁰ Ahkâf 46/11.

³¹ Kasas 28/48, Rûm 30/58.

³² Mü'minûn 23/35, 81-83.

³³ Mü'min 40/26-29, Tâhâ 20/63, Kasas 28/35, Sâd 38/6-7.

üretenler³⁴ dini ve ahlaki uygulamalarını meşrulaştırmada bu mekanizmayı işletmektedirler.

Mü'minün Suresi 24. ayette “peygamberin melek değil insan olması, gizlediği gerçek amacının siyasi-ekonomik üstünlük olduğu düşüncesi ve geleneğe aykırılığı” şeklinde sıralanan gerekçeler, verilen üç başlığı da örneklendirmektedir. Böylece verilen olumsuz tepki, doğru ve akla uygun gösterilmek istenmiştir.

d. Hata ve yanlışlarını gerekçelendirme ile ilgili olanlar: İnsan, olumluyu kendine, olumsuzu başkalarına yüklemeye eğilimindedir. Böyle durumlarda hemen bahane bulma-mantığa bürüne devreye girer. Bazı inkârcıların ahirette, kendilerinin zayıf düşürüldüğü, sapıtıldığı ve kandırıldığı mazeretleri ileri sürecektir olması bu durumun ahirette bile devam ettirileceğini göstermektedir.³⁵ Sürekli bahane bulma-gerekçe uydurma tutumu insanı “gökten bir kapı açılrsa ve oradan yukarı çıksa bile “Gözlerimiz boyandı, daha doğrusu bize büyü yapılmıştır”³⁶ seviyesine getirebilmektedir.

2- Yansıtma: Bireyin kendinde bulunan olumsuz özellikleri başka birinde görmesidir. Olumsuzluğu başkalarına yansıtma bir anlamda bilinçdışı olarak kendi olumsuz yönlerini zorunlu ve gerekli görmesini sağlar. İnsanlar da böyle olumsuz, ben de öyleyim gibi bir mantık devreye girmekte; suçluluktan kurtulmak ve kaygıları azaltmak amacıyla suçu başkalarına atma yoluna gidilmektedir. Günlük yaşamda kendine çokça yer bulmaktadır. Başarısız bir öğrencinin öğretmenin adaletsizlik yaptığını düşünmesi, işini iyi yapamayan bir memurun amirinin anlayışsız olduğunu öne sürmesi, küçük bir çocuğun bir oyuncaktan düşünce oyuncakı tekmelemesi veya hata yapan futbolcunun zemini kontrol etmesi yansıtma örnek olabilecek durumlardır.³⁷

Bireyin içsel olarak suçluluk duyduğu bir özelliğini başkalarında varmış gibi algılaması ve davranışlarını buna göre şekillendirmesi de yansıtma girmektedir. İçsel olarak değersizlik ve yetersizlik inancı

³⁴ Zümer 39/3, En'âm 6/148, Nahl 16/35, Yâsin 36/47.

³⁵ Şuarâ 26/99, Sebe' 34/31, Sâffât 37/27-30.

³⁶ Hicr 15/14-15.

³⁷ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006), 301; Özge Sevim Yaşar, “Yetişkin Yakın İlişkilerde Bağlanma Stilleri ile Kullanılan Savunma Mekanizmaları Arasındaki İlişki” (Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 47.

olan bireyin başka insanların kendisini küçümsediğini, iletişimde alay edildiğini ve kendisine düşmanlık beslendiğini düşünmesi ve bunları kanıtlayan şeyler araması, utandığı bu durumu başkasına mâl ederek bende sorun yok, insanlar böyle mesajını vermektedir. İlişkilerde gözlenen bir diğer versiyon ise kendinde var olanı başkasından görmeyi arzu etme şeklindedir.³⁸

Kendi duygu ve düşüncelerini başkalarına mal etme; eksik ve yanlışlarının sebebini başkalarına yükleme yaklaşımına en dikkat çekici örneklerden biri Kur'an'ın hemen başlangıcında yer alan Bakara suresinin 11 ile 15 ayetlerinde tanıtılan Münafık tiplmelerinin tavır ve davranışlarıdır. Özellikle 13. ayette imana çağrıldıklarında verdikleri "Akılsızların inandıkları gibi mi inanalım?" demeleri tipik bir yansıtma mekanizmasıdır. Kendilerinde olanı başkalarına yansıtıkları da ayetin devamında açıkça belirtilmektedir: "Asıl akılsızlar-dar kafalılar onlardır, fakat bilmezler."

Hız. Yusuf'u gayrı meşru cinsel ilişkiye zorladığı halde yakalanınca iftira edip kendi yaptığını O'na atfeden vezirin eşi,³⁹ Hız. Salih'in doğru yoldan saptığını; yalancı ve küstah olduğunu söyleyenler,⁴⁰ savaşa katılmadıkları için ganimetten pay verilmeyenlerin "siz bizi kıskanıyorsunuz"⁴¹ tavrı yansıtma örnekleridir. Peygambere ilk inananlara atfedilen "doğru yoldan sapmış, sığ görüşlü, yalancı ve ayak takımı" gibi nitelermeler veya alay ve tahkir edici kaş göz işaretleri de çeşitli yansıtma tavırlarından başka bir şey değildir.⁴²

Peygamberlere karşı "cinlenmiş, sapkın, akılsız, yalancı, sihirbaz, asıl amacı üstünlük ve hâkimlik olan, bozguncu"⁴³ gibi hakaret içerikli red tavrında bulunanlar da aslında kendi durumlarını yansıtmaktadırlar. Asıl amaç ise bu özelliklere sahip birinin peygamber olamayacağına dair bir algı oluşturup inkâr tutumunu normalleştirmektir.

Bu mekanizmanın en fazla işletildiği peygamberlerden biri Hız. Musa'dır. Bizzat kendisi bir düzensizlik ve huzursuzluk kaynağı olan Fira-

³⁸ Geçtan, *Psikodinamik Psikiyatri ve Normal Dışı Davranışlar*, 78-80.

³⁹ Yûsuf 12/25.

⁴⁰ Kamer 54/23-26.

⁴¹ Fetih 48/15.

⁴² Mutaffifin 83/29-32, Mü'minûn 23/69-70, Hûd 11/27.

⁴³ A'râf 7/60-61, 66-67, Tâhâ 20/63-64, Kasas 28/35, Mü'minûn 23/24, 70.

vun; Hz. Musa'nın düzensizlik ve huzursuzluk getireceği⁴⁴ argümanıyla halkının karşısına çıkarken kendinde olanı Hz. Musa'ya yansıtmaktaydı. Ayrıca Hz. Musa'nın birini öldürmesine sebep olan kişinin, ertesi gün yine haksız yere ondan yardım isteyip de kabul edilmediğinde verdiği "zorba" tepkisi kendinde olanı yansıtır mekanizmasının tasviridir.⁴⁵

3- Yadsıma-İnkâr: Dış dünyadaki gerçekliklerin yarattığı stres ve baskıya karşı kullanılan bir mekanizmadır. Birey kendisi için tehlikeli ve kaygı verici olabilecek durumları ilkel bir şekilde yok saymaktadır. Temel olarak kendine yakıştırmama, yok sayma ve bunun yerine başka bir şeye tutunma durumu söz konusudur.⁴⁶ Bir anlamda kaygı verme ihtimali olan durumların reddedilmesi yadsıma savunmasıdır. Ölen bir yakınının vefatını kabullenmeme, yaptığı büyük bir hata sanki yokmuş gibi davranma, kendi arzusuna ters olan bilgi ve yaşantıların varlığını reddetme gibi durumlar yadsıma mekanizmasına örnek olarak gösterilebilir.

İnkâr, bazen bireyin kendi yaptığı bir şeyi yok saymak ve bazen de dış gerçeklikleri yok saymak şeklinde gerçekleşmektedir. Birey, yetişkinlikte bile düşlerde yadsıma durumu yaşayabilmektedir. Kendisini olmadığı gibi güçlü saymak ve sorunlar yokmuş gibi kabul etmek rahatlatıcı gelmektedir. Bazı insanlarda ise yoğun anksiyete içerebilecek yaşantıları olmasına rağmen sorunları yokmuş gibi davranma hali görülmektedir. İnsanlara karşı çok mutlu ve her şey yolunda mesajı verilmesinin süreklilik kazanması, bireyin kendisine yabancılaşması ile sonuçlanacaktır.⁴⁷

Hayatın gerçeklerini inkâr edip yok sayma, yokmuş gibi davranma ve böylece gündelik hayatını aynı rutin üzere sürdürüp gitme eğiliminden doğan bu mekanizmadan en fazla nasibini alanlar yine peygamberler ve inananlar olmuştur. Kendilerini en doğru-ideal-örnek yol üzere bulduğunu düşünen⁴⁸ ve çevresi tarafından da sürekli bu yönde telkinler alan birisinin; inancının veya davranışının yanlış olduğunu söyleyen peygambere karşı tavrı, red ve inkâr olacaktır. Bu tavrın peygamberlere genel cevabı "Siz ancak aslı esası olmayan şeyler ortaya koymak-

⁴⁴ Mü'min 40/26.

⁴⁵ Kasas 28/18-19.

⁴⁶ İrem Anlı, "Eg ve Ego Savunma Mekanizmaları Arasındaki İlişki" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), 17.

⁴⁷ Geçtan, *Psikodinamik Psikyatri ve Normal Dışı Davranışlar*, 72-74.

⁴⁸ Zuhuruf 43/36-38, Tâhâ 20/63.

tasınız!"⁴⁹ şeklindedir. Bu tavrı benimsenmiş birisine yapılan iman ve iyilik çağırısı "ölülere duyurmaya veya arkalarını dönüp giden sağır birine daveti işittirmeye"⁵⁰ çalışmaya benzetilmektedir.

İnkâr mekanizmasının temelinde kişinin kendisinin doğru yolda olduğunu⁵¹ ve iyilik yaptığını düşünmesi vardır. Hatta bu kimseler canlarını alan meleklere bile "Biz hiçbir kötülük yapmadık" derler.⁵² Hakkı batılla karıştırma ve bile bile gizleme şeklindeki bilinçli inkâr tutumunda⁵³ ise arka planda kıskançlık, zulüm ve kibir faktörleri çalışmaktadır.⁵⁴

Yadsıma-inkâr mekanizmasının diğer işleme şekli, kalplerinde olmayanı dilleriyle söyleyen ve bütün kötülüklerine rağmen "iyilikten başka bir şey istemedik diye yemin eden"⁵⁵ münafık tavrıdır. Bu mekanizmanın çok fazla işletilmesinin insanı getireceği sonuç çok ağırdır: "Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir."⁵⁶

4- Bastırma: Nevrozların temel savunma düzeneği olan bastırma, bir şeyin bilinç alanından uzak tutulması demektir. Burada benlik, istenmeyen dürtüler ve bunlarla ilgili her şeyi (imge, anı, duygu, istek) bastırarak, bilinçli hale gelmesine engel olmaktadır. Kaygı ve tehlike dışardan değil de içerden yani dürtülerden geliyorsa kaçılmayacağı için onu işlevsiz hale getiren bastırma kullanılır. Birey için haz yerine hoşnutsuzluk oluşturacak olan dürtüler bastırılmaktadır. Bastırma mekanizması dürtü temsilcisini yok etmez; bilinçdışına iter ve dürtü, varlığını orada devam ettirir. Bastırma mekanizması, ruhsal enerjimizi meşgul eder ve yorar.⁵⁷

Herkes tarafından kullanılan ve psikanalizin kurucu unsurlarından kabul edilen bastırma, çocukluk döneminde bilinçli olan; ancak kabul edilemez görülen bir takım dürtülerin bilinçdışına itilmesiyle yetişkin yaşama farklı şekillerde yansımaktadır. Bastırılan ögelerin bir kısmı

⁴⁹ Rûm 30/58.

⁵⁰ Tâhâ 20/135, Rûm 30/52.

⁵¹ A'râf 7/30.

⁵² Nahl 16/28.

⁵³ Bakara 2/42, Âl-i İmrân 3/71-73.

⁵⁴ Âl-i İmrân 3/73, Neml 27/14.

⁵⁵ Fetih 48/11, Tevbe 9/107.

⁵⁶ Hac 22/46.

⁵⁷ Raşit Tükel, "Gelişmiş Savunma Düzenekleri", *Psikanalitik Psikoterapiler*, ed. Ali Algın Köşkdere (Ankara: Psikiyatri Derneği Yayınları, 2011), 221-222.

yüceleştirme yoluyla kendine yer bulur. Bilinçdışı korku, saplantı, kompleks, istek vb. şeklinde kendine yer bulan bastırılan malzeme, günlük yaşamda, dil sürçmeleri, unutkanlık ve davranış hataları yoluyla kendini gösterebilir. İleri boyutlarda bireyin bir yaşantıyı hiç hatırlamaması şeklinde görülebilmektedir.⁵⁸

Putlarını kırdığı için sorguladıkları Hz. İbrahim'in cevapları üzerine "kendi vicdanlarına dönüp kendi kendilerine "Zalimler sizlersiniz, sizler!" demelerine rağmen sonra tekrar eski inanç ve tartışmalarına dönmeleri,⁵⁹ gerçeği bastırma ve bilinçaltına atma sürecinin işlediğini göstermektedir.

Kelamda küfr-i inâdî olarak isimlendirilen "kalben Allah'ı ve gerçeği bilip, hatta bunu bazen dil ile açıklamasına rağmen inanmayı gurunun yedirememe, haset, makam-mevki endişesi ve şan-şöhret gibi sebeplerle dini kabul etmeme"⁶⁰ tutumu ile "dinin öngördüğü ahlaki sorumluluklardan ve hayatın zevklerine koyduğu sınırlardan kaçmak için dinden uzak durma-reddetme"⁶¹ eğilimleri de bastırma mekanizması çerçevesinde dikkate değer örneklerdir.

"Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Kulaklara ve gözlere kim mâlik bulunuyor? Ölüden diriye, diriden ölüyü kim çıkarıyor? Her türlü işi kim idare ediyor?" "Bu dünya ve onda bulunanlar kime aittir?"⁶² gibi sorulara hiç tereddütsüz "Allah" diyen bir kişinin inkarda devam tutumunda bastırma mekanizması çalışmaktadır. Yaşarken bastırılmış hakikatler, ahirette itiraf edilecektir. Kendilerine uyarıcı geldiğini fakat onu yalancılıkla itham ettiklerini söyleyen inkârcılar "Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şimdi şu alevli cehennem mahkûmları arasında olmazdık!" diyerek pişmanlıklarını itiraf edeceklerdir.

İnsanın başına gelen bela, felaket ve sıkıntılarda Allah'ı hatırlaması, ona sığınması ve yalvarması gerçeklerin bastırıldığını göstermektedir. "Gemiye bindikleri zaman, dini yalnız O'na has kılarak Allah'a yalvarır-

⁵⁸ T. Fikret Karahan ve Mehmet E. Sardoğan, *Psikolojik Danışma ve Psikoterapide Kuramlar*, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016), 30-31.

⁵⁹ Enbiyâ 21/62-65.

⁶⁰ Ahmet Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1985), 41-42.

⁶¹ Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 209.

⁶² Yûnus 10/31, Mü'minûn 23/ 84-89, Zuhuruf 43/9.

lar.” “Size bir sıkıntı ve zarar dokunduğu zaman yalnız ona yalvarır yakarırsınız.”⁶³ ve benzeri ayetler Kur'an'da değişik bağlamlarda aynı hakikate dikkat çeker. Karaya çıktıklarında veya kurtulduklarında tekrar eski hallerine dönmeleri insanın değişken psikolojisi ve bastırma mekanizmasının gücünün diğer göstergeleridir.

Bastırılmış olgular, kendini, iş işten geçtikten sonra pişmanlık olarak da göstermektedir. Hz. Salih'in kesin uyarısına rağmen deveyi kesenlerin sonradan duyduğu pişmanlıkta⁶⁴; boğulmak üzere iken iman ettiğini söyleyen Firavun'un pişmanlığında⁶⁵; Hz. Âdem'in kardeşine kıyan çocuğunun duyduğu pişmanlıkta⁶⁶; “içindeki gizlemek için gerçeğe sırtını dönme”⁶⁷ tutumunda bastırma mekanizması işlemekte; gemi örneğindeki gibi bastırılmış gerçekler bazen gün yüzüne çıkmaktadır.

5- Özdeşleşme: Özdeşleşme, diğer adıyla özdeşim, bir kişinin kendi kimliğini başkasının kimliğiyle bütünleştirilmesi, genişletilmesi, karıştırılması ve onun kimliğini üstlenmesi sürecidir. Olgun savunma mekanizmalarından olup normal gelişim sürecinin parçası olarak kabul edilmektedir.⁶⁸

Psikanalizde özdeşimin; kaygı, utanç, üzüntü ve diğer acı verici durumlardan kaçınma ihtiyacından veya tehdit altındaki kendilik uyumunu sağlama, özsaygı kazanma ihtiyacından doğduğu düşünülmektedir. Birey, yaşamının farklı dönemlerinde farklı kişilerin farklı özelliklerini seçici şekilde özdeşimle benimseyebilir. Özdeşim, kendisine kimlik arayan ergenler için hayati önem arz edebilmektedir. Yetişkinlik yaşamına hazırlanan ergenlerin taklit edebilecekleri kahramanlar aradıkları yıllardır bilinen bir durumdur.⁶⁹

Günümüzde özdeşim bazen o derece ileri gidebilmektedir ki insanlar alışılmışın dışında inanç grupları veya anarşist felsefe benimseyen gruplarla özdeşim kurabilmekte ve kişisel değerini, yeterlilik duygularını o gruplara bağlayabilmektedir.⁷⁰

Öncekilere benzeme, onların yolunu devam ettirme, geleneğe bağlı-

⁶³ Ankebût 29/65, Nahl 16/53-54, Zümer 39/49, Lokmân 31/32, Yûnus 10/22-23.

⁶⁴ Şuarâ 26/155-158.

⁶⁵ Zâriyât 51/40.

⁶⁶ Mâide 5/31.

⁶⁷ Hûd 11/5.

⁶⁸ Anlı, “Eg ve Ego Savunma Mekanizmaları Arasındaki İlişki”, 18.

⁶⁹ McWilliams, *Psikanalitik Tanı: Klinik Süreç İçinde Kişilik Yapısını Anlamak*, 164-166.

⁷⁰ Geçtan, *Psikodinamik Psikiyatri ve Normal Dışı Davranışlar*, 87-88.

lık, lidere duyulan özenti, etki altında kalma, aile, toplum veya sosyal grupla kendini özdeşleştirme şeklinde işleyen bu mekanizma, çoğunlukla inkâr ve kötü davranışın devamlılığını sağlamakta; nesilden nesile aktarılmasında köprü rolü oynamaktadır: “Biz geçmişteki atalarımızdan böyle bir şey duymadık” “Biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız”⁷¹ vb. ayetlerde kınanan tutumun temelindeki sebeplerden biri bu mekanizmanın işlemesidir. Ataları, ailesi ve geleneği ile kendini özdeşleştirmiş birey; kendisini sağlam bir temel üzere gördüğü için peygamberi davete ve her türlü iyilik çağrısına kendini kapatmaktadır.

Özdeşleşme, kendisini öncekilerle düşünce, söz ve eylem benzerliklerinde de göstermektedir. Kur’an’da “öncekiler gibi” şeklinde başlayarak kınanan şu tutumlar bu göstergelerdendir: “Allah’ın kendileriyle konuşmasını istemek, mucizeler istemek’, ‘babalarını bu din üzere bulduğunu söylemek’, ‘bâtıla dalmak, payına düşenden faydalanmaktan başka amacı olmamak’, ‘peygambere seni ve getirdiklerini inkâr ediyoruz demek’, ‘öldükten sonra dirilmenin imkânsız olduğunu söylemek’⁷²

Kendini Tanrı ile veya Tanrı düşüncesiyle özdeşleştirme ise en son aşamadır. Bu aşamada kişi, kendisinin tanrı olduğunu ilan edecek duruma gelmektedir: “Ben de öldürür ve diriltirim” diyerek Hz. İbrahim’le tartışan kişi⁷³ veya “Ben sizin en yüce rabbinizim. Sizin için benden başka bir ilâh tanımıyorum!”⁷⁴ diyen Firavun’un bu tutumu, kendini Tanrı olarak görme veya Tanrı ile özdeşleşme tutumunun tipik örnekleridir.

6- Karşıt tepki geliştirme: Psikanalize göre bir duygunun abartılı derecede olması mevcut olanın sadece o olmadığı, diğer zıt duyguların bilinçdışında tutulduğu anlamına gelir. İstenmeyen duygu, bilinçdışı olarak varlığını sürdürürken onun zıddı olan duygular, aşırı ön plana çıkmaktadır. Örneğin annesine bakmak için evlenmeyen bir genç kız içten içe bunun sorumlusu olarak annesini görüp ona karşı nefret benzeri olumsuz duygular hissedebilir. Ancak süper ego anneye karşı nefreti ayıplar ve yasaklar. Bu durumda kız annesine karşı sevgisinde aşırıya giden davranışlar sergileyebilir. Kısacası ego, var olan duygulardan kor-

⁷¹ Mü’minûn 23/24, Şuarâ 26/72-76, Lokmân 31/21, Zuhruf 43/22-23.

⁷² Bakara 2/118, Zuhruf 43/23, Tevbe 9/69, Mü’minûn 23/81-83.

⁷³ Bakara 2/258.

⁷⁴ Kasas 28/38, Naziât 79/24, Şuarâ 26/29.

kuyorsa tam tersini abartarak dışarı yansıtır. Böylelikle nefretin yerini sevgi, zalimliğin yerini nezaket, inatçılığın yerini itaatkârlık, pislikten zevk almanın yerini temizlik takıntısı alacaktır.

Karşıt tepki geliştirme bir kez oluşunca süreklilik gösterebilmektedir. Karşıt tepki oluşturan insan dürtüsel bir tehdit karşısında, yeni savunmalar geliştirmek yerine, bu tehlike sürekli devam ediyormuş gibi hazırlıklı davranmaktadır. Dürtüsel kirlilik ve düzensizlik karşısında oluşan nevrotik temizlik ve düzen takıntıları bunun bir örneğidir. Freud'a göre karşıt tepki geliştirme sadece patolojik bir durum olarak algılanmamalıdır, hatta birçok erdemın kaynağı olabilmektedir.⁷⁵ Ayrıca güncel yaşamda kompleks olmayan şekillerde de kendisine yer bulmaktadır. Esasen kardeşini kıskanan çocuk, ona aşırı sevgi gösterebilir, sürekli saldırgan tutumlar içinde olan birisi insanlardan korkuyor olabilir.⁷⁶

Kur'an'da özellikle münafıklarla ilgili olarak tanıtılan şu tutum ve davranışlar karşıt tepki geliştirme mekanizmasını etkin bir şekilde kullandıklarını göstermektedir: İnanmadıkları halde inandık demeleri; kendilerini bozguncu değil ıslah edici olarak tanıtmaları; işimiz itaat demeleri; Allah adına yemin etmeleri; inanmadıkları peygambere sen gerçekten Allah'ın elçisisin demeleri; Allah kendilerini zengin ederse hayır yoluna harcayacaklarını taahhüt etmeleri; zararlı amaçları için bir meşced yapmalarına rağmen 'amacımız sadece iyi bir şey yapmaktır' diye yemin etmeleri.⁷⁷ Bu mekanizma ile olduklarından tamamen farklı görünerek kendilerini güvence altına almaya çalışmışlardır.

Hız. Yusuf'u öldürme planları yapacak kadar haset ateşini ile yanmış olan kardeşlerinin tam tersi görünerek amaçlarının Yusuf'u oynatmak ve onun iyiliğini istemek olduğunu söylemeleri,⁷⁸ yine kendileri de bu arzuda olmalarına rağmen şehrin ileri gelen kadınlarının Hız. Yusuf'a iftirada bulunan kadın hakkında dedikodu yapmaları da karşıt tepki

⁷⁵ Bahtiyar Eraslan Çapan, "Psikanaliz", *Psikolojik Danışma ve Psikoterapi Kuramları*, ed. Zeynep Karataş, Yasemin Yavuzer (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2018), 41; Tükel, "Gelişmiş Savunma Düzenekleri", 225.

⁷⁶ Yaşar, "Yetişkin Yakın İlişkilerde Bağlanma Stilleri ile Kullanılan Savunma Mekanizmaları Arasındaki İlişki", 56.

⁷⁷ Bakara 2/8-11, Mâide 5/41, Âl-i İmrân 3/119-120, Nisâ 4/81, Mâide 5/53, Münâfikûn 63/1, Tevbe 9/75-76, 107.

⁷⁸ Yusuf 12/11-12; Fahreddin er-Râzi, *Tefsir-i Kebir- Mefâtihu'l-Gayb* (Beirut: Darül Kütüb el-İlmiyye Yayınevi, 2013), 4: 77-78.

geliştirdiklerini göstermektedir.⁷⁹ “Halkın düzen ve huzurunun bozulacağı endişesi taşıdığını söyleyen, en doğru yolu gösterdiğini iddia eden, önceki nesillerin durumlarını merak ediyor görünen”⁸⁰ Firavun da karşıt tepki geliştirmektedir.

“Allah’a ve âhiret gününe inanmadığı halde malını insanlara gösteriş yapmak için harcama”⁸¹ tutumu veya gerçekte iyilik peşinde olmadığı halde iyiliği kendi ölçülerine göre belirleme yaklaşımı da karşıt tepki geliştirmektedir. Bu çerçevede, evlere arkadan girmek, yüzünü doğuya ya da batıya çevirmek gibi ölçüler koyanlara Kur’an “gerçek iyiliğin” ne olduğunu anlatarak doğruyu göstermektedir.⁸²

7- Pasif saldırganlık: Bireyin yıkıcı, düşmanca olan duygularını dolaylı davranışları ile belli etmesidir. Genellikle bağımsız işler yapma/performans gösterme beklentilerine ve başkalarına bağlı taleplerin gerçekleşmemesine bağlı ortaya çıkan bu savunma biçimi, tepkisini gösteremeyecek konumda olanlar için (işçi, çocuk, güçsüz bireyler) rahatlatıcı ve koruyucu bir görev görüyor olabilir. Burada düşmanlık adeta maskeli şekilde sergilenmektedir. Mantık olarak duygusal sorunlar ve stres etkenleri karşısında birey, tepkisini dolaylı yünden düşmanlık yaparak göstermektedir. Görünürde razı olan, boyun eğen konumunda iken örtülü düşmanlık devam eder. Kendisinden bir şey istendiğinde rahatsızlık vermek veya intikam almak için somurtmak, işi ağırlaştırmak, engellemek, kastî olarak beceriksizlik sergilemek, unutmak, sorumluluk almamak vb. biçimlerde görülebilir.⁸³

İnkârcıların, özellikle peygamberlere ve inananlara karşı doğrudan yapamadıkları düşmanlık ve saldırıları dolaylı yollarla yapmak; itaat etmiş görünerek düşmanlıklarını maskeleyerek şeklinde başvurdukları bu mekanizma, Kur’an tarafından uyanık olunması yönünde özellikle dikkat çekilen bir tutumdur. Bu bağlamda ilk akla gelen örnek Tevbe 107’de bahsedilen ve “Dırrar Mescidi” olarak bilinen olaydır: “Zararlı

⁷⁹ Yûsuf 12/30-31.

⁸⁰ Tâhâ 20/49-51, Mü’min 40/26, 29.

⁸¹ Bakara 2/264, Nisâ 4/38.

⁸² Fussilet 41/34, Bakara 2/177, 189.

⁸³ Abdülvahap Taşkent, “Alkol Ve/Veya Madde Bağımlıları İle Bağımlılığı Olmayan Bireylerin Savunma Mekanizmaları Açısından Karşılaştırılması, Çocukluk Çağı Travmaları, Dissosiyatif Yaşantılar Ve Bağımlılık Şiddetinin Savunma Mekanizmaları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi” (Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 32.

eylemler gerçekleştirmek, inkârcılıklarını pekiştirmek, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve resulüne savaş açmış kişi lehine fırsat kollamak üzere bir mescid yapmışlardır. "Amacımız sadece iyi bir şey yapmaktı" diye de yemin ederler."

Kur'an'da pasif saldırgan tutumları en fazla kınanan ve ifşâ edilen münafıklar, özellikle menfaat ve can korkusu durumlarında gerçek kişilik ve karakterlerini ortaya koymaktadırlar. Ahzab suresi 18 ve 19. ayetler her iki unsuru da örnekleme açısından kayda değerdir: "Bunların pek azı savaşa gelir. Hele korku gelip çattı mı, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince, ganimete karşı aç gözlülüklerinden dolayı, size sivri dillerini uzatırlar."⁸⁴ Münafıkların "savaş için güçleri olmadığı şeklinde yemin etmeleri, ehl-i kitabı destek vaatleriyle savaşa kışkırtmaları, peygamberi dinler görünüşü arkasından hakaret etmeleri, mallardan ve canlardan fedakârlık söz konusu olduğunda geri durmaları ve yapanları da vazgeçirmeye çalışmaları"⁸⁵ da pasif saldırganlık yöntemleridir.

Pasif saldırgan tutum sahibi, kendini belli etmeden amaçlarını icraya yönelmektedir: "İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider; hasımların en yamanı olduğu halde kalbinde olana Allah'ı şahit tutar. Hâkimiyeti ele aldığı anda ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır."⁸⁶

Pasif saldırganlıkta diğer önemli bir Kur'an kavramı gizli konuşma, fısıldaşma ve gizli toplantıları ifade eden "necvâ" kavramıdır. İçlerinde besledikleri; ancak açığa vuramadıkları 'günah, düşmanlık ve Peygamber'e isyanı aralarında gizlice konuşmakta', peygamber ve mü'minler aleyhine yapılacaklar, bu toplantılarda planlanmaktadır.⁸⁷

8- Yer değiştirme: Bir dürtü, eğilim ya da duygunun asıl nesnesinden koparılıp daha makul ve sorun çıkarmayacak, tehlike oluşturma ihtimali zayıf başka bir ögeye yönlendirilmesine yer değiştirme denir. Bu mekanizma ile dürtüler farklı bir kanala yönlendirilerek çatışma ve bunaltı zayıflatılır. Psikopatolojik açıdan yer değiştirme en çok obsesif kompulsif bozukluk ve fobilerin oluşumunda etkilidir. Mesela, aşırı

⁸⁴ Benzer ifadeler için bk: Ali İmran 3/154, Muhammed 47/20

⁸⁵ Tevbe 9/42, 71, Haşr 59/11, İsrâ 17/47, Nisâ 4/72, Âl-i İmrân 3/167-168, Tevbe 9/71.

⁸⁶ Bakara 2/204-206.

⁸⁷ Tevbe 9/78, İsrâ 17/47, Enbiyâ 21/1, Zuhuf 43/80, Enbiyâ 21/1, Mücadele 58/7-10.

temizlik düşkünü bir birey farkında olmadığı kin, saldırganlık vb. dürtüleri sebebiyle kendisinin çok kirli, suçlu, günahkâr olduğunu düşündüğü için ellerini ve eşyaları yıkayarak rahatlıyor (yer değiştiriyor) olabilir.

Yer değiştirmenin bazen olumlu sonuçlar verdiği de olur. Bazı insanlar bir şeye çok öfkelendiklerinde yoğun çalışma temposuna girerek bir şeyler üretebilirler. Bu mekanizmanın güncel yaşamda birçok örneğini görmek mümkündür: Patronuna sinirlenip karısına ve çocuğuna sert davranmak veya gencin anne babaya kızıp öfkesini otorite figürü gördüğü kişilere ve topluma yansıtması gibi.⁸⁸ Asıl sahibine yansıtıldığı zaman sonucu kişi için tehlikeli, ayıp, günah olabilecek bir dürtü, bu duygulara sebep olmayacak ya da başını belaya sokmayacak başka bir yere yönlendirilmektedir.

Tepkiyi asıl muhataba değil de başkasına veya başka şeye yöneltme şeklinde işleyen bu mekanizma, özellikle siyasî, dînî ve ekonomik olarak toplumda lider konumda olanların peygamberlere karşı kullandığı bir yöntemdir. Asıl tepkisini Hz. Musa'ya gösteremeyen Firavun'un, iman eden sihirbazlara "Ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepinizi asacağım!"⁸⁹ demesi; yine Firavun'un doğacak olan erkek çocukların tümünü katletme uygulamasına gitmesi⁹⁰ gibi uygulamalar, yer değiştirme örnekleridir.

Peygamberin getirdiği mesaja gösterilemeyen tepki de yer değiştirecek peygamberin şahsına "deli, yalancı, bozguncu, uğursuz, kâhin, mecnun, sihirbaz, makam düşkünü, büyücü, şair" gibi sıfatlar atfedilerek gösterilmiştir.⁹¹ Tartışmayı mesaj veya mesajı gönderen üzerinden değil de mesajı getiren elçi üzerinden yaparak, elçi yıpratıldığında mesajın da yıpratılmış olacağı anlayışından hareketle, elçiye kendilerinin bile inanmadıkları ithamlarda bulunmuşlar ve bunu gelen her peygambere yapmışlardır.⁹² Ayrıca bu ithamlarla elçinin değerini düşürerek kendi inanç ve kimliklerinin değerini artırdıklarını düşünmüşlerdir.

⁸⁸ Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 62-64; McWilliams, *Psikanalitik Tanı: Klinik Süreç İçinde Kişilik Yapısını Anlamak*, 158-159.

⁸⁹ A'râf 7/123-124.

⁹⁰ Bakara 2/49.

⁹¹ Kamer 54/9, Şuarâ 26/27, Sebe' 34/46, Mü'minün 23/70, Kalem 68/2-4, Tekvîr 81/22, 25, Neml 27/47, Yâsîn 36/18, 69, A'râf 7/131, Nisâ 4/78, Tûr 52/29, 30 Enbiyâ 21/5, Sâffât 37/36.

⁹² Zâriyât 51/52-53.

Ali İmran 118-120. ayetlerdeki betimlemeler, bu mekanizmanın canlı örnekleridir: “Onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların ağızlarından nefret taşmaktadır; kalplerinin gizlediği ise daha büyüktür. Bakın siz onları seviyorsunuz, ama onlar, sizi sevmiyorlar. Onlar sizinle karşılaştıkları zaman "inandık" diyorlar; yalnız kaldıklarında ise size karşı öfkelerinden parmaklarını ısıryorlar. Size bir iyilik gelirse bu onları üzer, ama başınıza bir kötülük gelse buna sevinirler.”

9- Mizah: Günlük yaşamda sık kullanılan savunma mekanizmalarındandır. Bireyin kendi ihtiyaç ve beklentilerini, uygunsuz isteklerini, tehdit oluşturan bir durumu, mizah yoluyla dışa vurmasıdır. Bu vasıtayla uygunsuz istekler hem ifade edilmiş olur hem de toplum tarafından espri hoş karşılanır. Burada mantık olarak ego, gerilimi azaltmak için olayların ciddiyetini azaltarak mizah yoluyla dışarı yansıtır. Böylelikle birey, gerçeklikten kopmadan duygularını ifade etmiş olur.⁹³ Günlük yaşamda yapılan birçok espri, şaka bu kapsamda değerlendirilebilir. Özellikle uçlara varan bazı düşüncelerin mizah ile dışavurumu veya birine karşı gerçek duygu ve düşüncelerini direkt değil mizah ile anlatmak buna örnek gösterilebilir.

Yerinde kullanıldığında ve kişinin kendisi ile sınırlı kaldığında kişi için faydalı sonuçlar doğuran bu mekanizma, inanç ve ahlak alanında veya başkaları için kullanıldığında zararlı olmaktadır. Bu mekanizmanın özellikle peygamberle, onun getirdikleriyle ve inananlarla alay amaçlı kullanıldığını görmekteyiz. Hemen bütün peygamberler de bu alaycılık tutumundan nasiplerini almışlardır: “Ne zaman Rablerinden kendilerine yeni bir ihtar gelse, onu ancak alaya alarak dinliyorlar.”⁹⁴ Mizah mekanizmasının bu kadar etkin kullanımının temelinde siyasî-dînî-sosyal üstünlüklerini çeşitli yollarla gösterme; yeni din ve peygamberi küçümseme düşüncesi görülmektedir.

“Bu mu Allah’ın peygamber olarak gönderdiği!”⁹⁵ tavrı ile peygamberin şahsı alay konusu yapılmakta iken “Eğer doğru iseniz, ne zaman

⁹³ Sigmund Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, çev. Emre Kapkın (İstanbul: Payel Yayınevi, 1998), 243.

⁹⁴ Enbiyâ 21/2, Kehf 18/56, En’âm 6/10.

⁹⁵ Furkân 25/ 41.

gerçekleşecek bu tehdit?”⁹⁶ sözleriyle peygamberin getirdiği alay konusu edilmektedir. Peygamberi dinler gibi görünüp çıkınca “Az önce ne demiştiniz?” diyerek alay etmeleri veya Allah’tan af ve merhamet isteyen mü’minlere gülüp alaya almaları⁹⁷ da bu çerçevededir. Bu olgu “Hümeze suresi” örneğindeki gibi başlı başına bir sure teşkil edecek derecede önemli görülmüştür.

Hz. Nûh’un gemiyi yaparken alaya alınması; Hz. Musa’nın bir inek kesmelerini tebliğ ettiği kavminden alay dolu cevaplar alması; Fira-vun’un Hz. Musa’ya “senin büyülenmiş olduğuna sanıyorum” demesi ve kardeşi ile O’nu sihirbaz olarak lanse etmeye çalışması; Semud kavmi-nin Hz. Salih’ten mucize talepleri; Mekke müşriklerinin peygamber ve mü’minleri küçümseme ve alay tavırları ile Kur’an için "Duyduk duy-duk! İstesek elbette bunun benzerini biz de söyleriz, bu eskilerin masal-larından başka bir şey değildir"⁹⁸ tavırlarında da yine bu mekanizma devrededir.

Sonuç

İnsanın kendi kendini inşa sürecinde rol oynayan pek çok bireysel ve sosyal faktöre yer veren Kur’an, “en güzel bir şekilde yaratılmış olan insanın” bu halden “nasıl döndürüldüğünü, nasıl çevrildiğini” de anla-tarak insana rehberlik etmektedir. Doğası itibariyle imana ve iyiliğe fitrî bir temayülü olan insan⁹⁹ çok çeşitli sebeplerle inkâr veya kötülüğü tercih edebilmektedir. Ancak insan, bu tercihler sebebiyle temiz yaratılı-şı ve vicdanıyla çelişki içine düşmekte; bu çelişkiyi uzun süre devam ettiremeyeceğinden iki seçenekten birini seçmektedir: Tövbe ederek iyiye-doğruya dönmek veya çeşitli savunma mekanizmaları ile inancı-nın-davranışının aslında yanlış olmadığına kendini inandırmak. Böyle-ce psikolojik savunma mekanizmaları, kötüyü ve yanlışını normalleştirme; meşru, makul ve mantıklı hale getirmekte araç olarak kullanılmaktadır.

İnsanın günlük hayatında en fazla kullandığı mekanizma olan mantığa bürüme, iman ve ahlak alanında da en fazla başvurulan meka-nizma olarak karşımıza çıkmaktadır. İster peygamberin şahsı ile ilgili

⁹⁶ Enbiyâ 21/38.

⁹⁷ Muhammed 47/16, Mü’minûn 23/109-110.

⁹⁸ Hûd 11/38, Bakara 2/67-73, İsrâ 17/101, Tâhâ 20/57, A’râf 7/109-110, Enbiyâ 21/3, Yûnus 10/2, Sâd 38/4, Şuarâ 26/153-154, Enfâl 8/31.

⁹⁹ Zemahşeri, *el-Keşşaf an Hakâikit-Tenzil ve Uyuni Ekâvil fi Vücûhut-Te’vil*, (Beyrut: Dâr-ı İbn Hazm, 2012), 455-456

olsun; isterse getirdiği ilkelerle ilgili olsun üretilen argümanların asıl amacı doğruyu bulmak değil, mevcutta olanı, olması gereken olarak idealleştirmektir. Çoğunlukla grup olarak kullanılan savunma mekanizmalarından mantığa bürüme ile yadsıma-inkar beraber çalışmakta; zihnen rasyonalize edilmiş inanç veya düşünce doğruyu getiren peygambere inkar tutumu ile kendini göstermektedir.

İnkâr ve kötü davranışı aklileştirmede yansıtma, mizah ve yer değiştirme mekanizmaları da çoğunlukla birlikte kullanılmaktadır. Peygambere, kendilerinin bile inanmadığı ve kendinde olanları yansıtma yoluyla dile getirdikleri 'deli, şair, yalancı, sapkın, sihirbaz, makam-mevki tutkunu, bozguncu' gibi yakıştırmalar ile kendilerini normal, peygamberi anormal gösterme amacı güdülmektedir. Asıl mesaja gösterilemeyen tepki, yer değiştirme yöntemi ve propaganda teknikleriyle elçiye gösterilip tartışmayı elçi üzerinden yaparak hem inkârlarına rasyonel temel oluşturmak hem de diğer insanların asıl mesajla ilgilenmeleri engellenmek istenmektedir. Böylece savunma mekanizmaları, inkâr ve kötülüğün bireysel bazda tahkim edilmesi; sosyal bazda da yaygınlaştırılması için araç olarak kullanılmaktadır.

İnsanın başına gelen felaketlerde, psikolojik iniş çıkışlarda, yaşadığı pişmanlıklarda Allah'ı hatırlamasına rağmen ilk fırsatta geri dönüyor olması bastırma mekanizmasının gücünü ve etkinliğini göstermektedir. Atalara, aileye, gruba veya lidere bağlılığın özdeşleşme şeklindeki tezahürü onların yolunu yanlış da olsa devam ettirme; bütün birikimlerini iyi-kötü ayırmaksızın doğrudan hayatına aktarma; onları yüceltme, kendini onlar üzerinden tanımlama gibi yollara götürmekte ve kişiyi vahyin mesajına kapatmaktadır.

Malını ve canını korumayı en üstün değer ve amaç olarak gören; inanmış görünerek de çeşitli menfaatler elde eden ve bu menfaatlerini koruma altına aldığını düşünen bir münafığın bütün düşünce-eylem ve söylemleri, çeşitli savunma mekanizmalarının etkin kullanımı sayesinde kendisine normal, iyi ve güzel görünmektedir.

İnkâr ve kötü davranışı aklileştirmekte araç olarak kullanılan bu mekanizmalar, etkisini sadece inanç veya ahlak alanında değil siyasi, sosyal, ekonomik, psikolojik pek çok alanda göstermekte; bireysel ve toplumsal gelişimin önünde çok önemli engeller teşkil etmektedir. Hem

bireysel, hem sosyal alanda bu mekanizmaların etkisinde kalan birey, kendi inanç ve davranışlarını normal; aksini anormal gördüğünden iyiye doğru değişim ve gelişim ihtiyacı hissetmemektedir. Bu mekanizmaların fazlaca kullanımı, insanın kendini yeniden inşa ederek müslim-mü'min-muhsin-muttaki-muhbit-münib gibi özellikler kazanması önünde zihinsel ve duygusal setler oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Anlı, İrem. “Eg ve Ego Savunma Mekanizmaları Arasındaki İlişki”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı, 2001.
- Burger, Jerry. M. *Kişilik*, çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu. İstanbul: Kaknüs Yayıncılık, 2006.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an'ın Temel Konuları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000.
- Eraslan Çapan, Bahtiyar. “Psikanaliz”, *Psikolojik Danışma ve Psikoterapi Kuramları*, ed. Zeynep Karataş, Yasemin Yavuzer. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2018.
- Er-Râzî Fahreddin. *Tefsir-i Kebir-Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut: Darül Kütüb el-İlmiyye Yayınevi, 2013.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı: Meal Tefsir*. çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- Freud, Sigmund. *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*. çev. Emre Kapkın. İstanbul: Payel Yayınevi, 1998.
- Geçtan, Engin. *Psikodinamik Psikiyatri ve Normal Dışı Davranışlar*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997.
- İsfehânî, Ragıp. *Müfredat- Kuran Kavramları Sözlüğü*. Terc. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- Karahan, T. Fikret ve Mehmet E. Sardoğan. *Psikolojik Danışma ve Psikoterapide Kuramlar*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016.
- Karaman, Hayrettin, Ali Özek, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrıncı, Sadrettin Gümüş ve Ali Turgut. *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Kılavuz, Ahmet Saim. *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*. İs-

tanbul: Ensar Neşriyat, 1985.

Nancy, McWilliams. *Psikanalitik Tanı: Klinik Süreç İçinde Kişilik Yapısını Anlamak*. çev. Erkan Kalem. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.

Özakkaş, Tahir. *Bütüncül Psikoterapi*. İstanbul: Litera Yayınları, 2004.

Özdemir, Metin. “İnkârcı Akımların Genel Bir Kritiği, Kötülük Problemi”. *Kelam El Kitabı*. Editör: Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.

Öztürk, Orhan. *Psikanaliz ve Psikoterapi*. Ankara: Psikiyatri Derneği Yayınları, 2016.

Taşkent, Abdülvahap. “Alkol ve/veya Madde Bağımlıları İle Bağımlılığı Olmayan Bireylerin Savunma Mekanizmaları Açısından Karşılaştırılması, Çocukluk Çağı Travmaları, Dissosiyatif Yaşantılar ve Bağımlılık Şiddetinin Savunma Mekanizmaları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Tükel, Raşit. “Gelişmiş Savunma Düzenekleri.” *Psikanalitik Psikoterapiler*. Editör: Ali Algın Köşkdere. Ankara: Psikiyatri Derneği Yayınları, 2011.

Yaşar, Özge Sevim. “Yetişkin Yakın İlişkilerde Bağlanma Stilleri ile Kullanılan Savunma Mekanizmaları Arasındaki İlişki”. Yüksek Lisans Tezi. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

İbn Manzûr. *Lisanu'Arab*, Beyrut: Dâru İhyâ-i't-Turâsi'l-Arabî, 1992.

Taylan, Necip. *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*. İstanbul: Şehir Yayınları, 2000.

Topaloğlu, Bekir ve İlyas Çelebi. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınlar, 2015.

Vergote, Antonie. *Din İnanç ve İnançsızlık*. çev. Veysel Uysal. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.

Zemahşeri, Carullah Ebul Kasım Mahmud bin Ömer. *el-Keşşaf an Hakâikit-Tenzil ve Uyunil Ekâvil fi Vücûhut-Te'vil*. Beyrut: Dâr-ı İbn Hazm, 2012.

Kur'an-ı Kerim. Erişim tarihi: 25 Kasım 2020.

<https://kuran.diyabet.gov.tr/mushaf/>

